

ΕΡΕΙΣΜΑ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΛΟΓΟΥ ΚΑΙ ΤΕΧΝΗΣ

ΕΡΕΙΣΜΑ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΛΟΓΟΥ ΚΑΙ ΤΕΧΝΗΣ

Περίοδος Β', τεύχος 44 (5)
Χανιά, Χειμώνας 2018

**Ιδιοκτήτης-Εκδότης-
Διευθυντής**
Χρήστος Μαχαϊρίδης

Συνεργάτες:

Ανδριανάκης Μιχάλης
Βαβουλές Νίκος
Βουράκη Ρούλα
Ζήκου Χρυσούλα
Λεφάκης Μανώλης
Λιναρδάκη Χριστίνα
Μανούσακας Μανώλης
Μαχαϊρίδης Φιντίας
Μπλαζάκης Νίκος
Μπίσιας Χάρης
Νικολακάκης Δημήτρης
Πετρουλάκη Βάσω
Πολυχρονάκης Μιχάλης
Ροζάκης Στέλιος
Σημανδηράκη Ζαχαρένια
Σταυρουλάκης Κώστας
Τσίβης Γιάννης
Τσουκάτος Γιάννης
Φουρναράκης Κωνσταντίνος

Σελιδοποίηση
Έφη Μικελάκη

Στοιχειοθέτηση κειμένων
Μαρία Κορωνάκη

Κεντρική διάθεση
Βιβλιοπωλείο και εκδόσεις
Έρεισμα
Κ. Σφακιανάκη 17
Χανιά, Τ.Κ. 73100
email:
chr.macherides@gmail.com

ΣΤΡΑΤΟΠΕΔΟΙ
ΤΑΓΜΑΤΑΡΧΟΥ
ΜΠΑΝΑΚΗ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

Π ε ρ ι ε χ ό μ ε ν α

Χανιά 1880	13	<i>Ιωσήφ Χατζηδάκης</i>
Οι οχυρώσεις της Κρήτης κατά τη Βενετοκρατία (1204-1669)	28	<i>Μιχάλης Γ. Ανδριανάκης</i>
Ο Ιταλικός Στρατώνας και το Πολεμικό Μουσείο Χανίων	55	<i>Μανώλης Μανούσακας</i>
Η Διάσκεψη του Εβιάν και το θέατρο του παραλόγου 1938-2018	68	<i>Χρήστος Μαχαιρίδης</i>
Joe Webb	78	<i>Εικαστικά</i>
«Η καρδιά μου πονάει» Κοκόρο ιτάι	92	<i>Χρήστος Μαχαιρίδης</i>
Το αίσθημα της Μόνωσης Από τον Πλάτωνα στον Καβάφη	106	<i>Ρούλα Βουράκη</i>
Σημείωμα για το «εγκώμιο των συνόρων»	122	<i>Στέλιος Ροζάκης</i>
Λούης Τίκας - Ηλίας Σπαντιδάκης (Ρέθυμνο 1884 - Λάντλοου 1914)	140	<i>Χάρης Μπίσιας</i>
Ο «άγνωστος» ζωγράφος του καλλιτεχνικού μας διαγωνισμού	172	<i>Ιστορία</i>
Σχολιάζοντας την επικαιρότητα	184	

Το καλοκαίρι που μας πέρασε ήταν ιδιαίτερα φλογερό για την πόλη των Χανίων. Όχι γιατί της προέκυψε κάποιος θερμός θαυμαστής των ερωτικών της θελγήτρων που την κυνηγούσε, όπως ο Δίας την Δίκτυννα για να την «θωπεύσει», αλλά γιατί το ιστορικό κτήριο των Ιταλικών Στρατώνων αποτελεί, μετά τον εμπρησμό του, παρελθόν για την πόλη μας. Για την ολοκληρωτική καταστροφή του ιστορικού κτηρίου των Ιταλικών Στρατώνων Χανίων, και την απώλεια του αρχείου εγγράφων του συλλόγου Κρητικές Μαδάρες, της συλλογής των μουσικών οργάνων και των εκατοντάδων δίσκων βινυλίου, που φυλασσόταν στις αίθουσές του, ευθύνες φέρει πρωτίστως ο διοικητής της 5ης Μεραρχίας Κρητών, για την παντελή έλλειψη φύλαξης του κτηρίου που ανήκει, από ότι τουλάχιστον γνωρίζουμε, στο υπουργείο Εθνικής Αμυνας.

Στον προαύλιο χώρο του Πολεμικού Μουσείου Χανίων υπήρχαν, προ διετίας, οκτώ ορειχάλκινες προτομές Κρητών αγωνιστών. Φρόντισαν εγκαίρως, κάποιοι, να τις μεταφέρουν στην Αθήνα, και γλύτωσαν από την καταστροφή και την ρευστοποίηση της ιστορίας μας και ότι άλλο πιθανόν συμβόλιζαν. «Θερμά συγχαρητήρια» στους εμπρηστές της εθνικής μας μνήμης και της ιστορικής μας ιδιοπροσωπίας. «Συγχαρητήρια» στον ταξίαρχο που αντί να φυλάει τις «Θερμές Πύλες» του Πολιτισμού και της Ιστορίας μας αυτός τις άνοιξε διάπλατα, ανεχόμενος σε στρατιωτική περιοχή τους παράτυπους μετανάστες, με τα γνωστά πλεόν και θλιβερά αποτελέσματα. Για την ιστορία των Ιταλικών Στρατώνων και του Πολεμικού Μουσείου Χανίων γράφει ο συνεργάτης μας, συλλέκτης και ιστορικός ερευνητής, Μανώλης Μανούσακας.

Ο περιηγητής και συγγραφέας Ιωσήφ Χατζηδάκης περιγράφει τα Χανιά, στα τέλη του 19ου αιώνα, και μας ταξιδεύει στα στενά της μικρής μας πόλης, στις πλατείες και στο Κονάκι, την περίοδο που οι Οθωμανοί κατακτητές είχαν μετατρέψει την πόλη σε διοικητικό κέντρο της Μεγαλονήσου. Ο αρχαιολόγος και επίτιμος έφορος αρχαιοτήτων Μιχάλης Ανδριανάκης στο εμπεριστατωμένο άρθρο του αναφέρεται στις οχυρώσεις της Κρήτης κατά την περίοδο της Βενετοκρατίας.

Για τη Διάσκεψη του Εβιάν, το 1938 στη Γαλλία, η οποία συνεκλήθη για να δώσει λύσεις στο τεράστιο προσφυγικό κύμα των Εβραίων της Γερμανίας και της Αυστρίας, μετά την ενοποίησή τους, γράφει ο εκδότης μας, συγγραφέας και ιστορικός ερευνητής Χρήστος Μαχαϊρίδης. Όλοι γνώριζαν, ήδη μετά την έκδοση του πρώτου τόμου του πολύκροτου βιβλίου του Αδόλφου Χίτλερ «Ο Αγών μου», το 1925, ποια τύχη περίμενε τους Εβραίους αν

κυριαρχούσαν οι εθνικιστές στη Γερμανία, οι οποίοι επιθυμούσαν να οικοδομήσουν ένα καθαρά φυλετικό, εθνικοσοσιαλιστικό κράτος. Δυστυχώς για άλλη μια φορά τα «πολιτισμένα» κράτη και δεκάδες Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις, κυρίως εβραϊκές, αδιαφόρησαν για τους συνανθρώπους τους, που οδηγήθηκαν στο βέβαιο θάνατο

Ο εικαστικός καλλιτέχνης Joe Webb, από το Μπράιτον του Ηνωμένου Βασιλείου, μας εντυπωσιάζει με τις λιτές και έντονα φορτισμένες συναισθηματικά φωτογραφικές του συνθέσεις και μας προβληματίζει με τα κοινωνικά και φιλερηνικά θέματά του.

«Η καρδιά μου πονάει», με αυτόν τον ευρηματικό τίτλο παρουσιάζεται μία σχετικά άγνωστη σελίδα, της Μικρασιατικής τραγωδίας από τον Χρήστο Μαχαιρίδη. Είναι η ιστορία της διάσωσης 800 τουλάχιστον Ελλήνων και Αρμενίων προσφύγων από το σφαγείο της Σμύρνης, τον Σεπτέμβριο του 1922, τότε δηλαδή που το επίσημο ελληνικό κράτος με νομοθετική ρύθμιση απαγόρευσε την είσοδο εκατοντάδων χιλιάδων προσφύγων στην ελλαδική επικράτεια. Ένας Ιάπωνας πλοίαρχος και το πλήρωμα του εμπορικού πλοίου «Τοκέϊ-Μαρού» τόλμησαν να παραβιάσουν τα όρια του πολιτικού καθωσπρεπισμού και να σώσουν από βέβαιο θάνατο τους συνανθρώπους τους.

Η φιλόλογος και συγγραφέας Ρούλα Βουράκη αναφέρεται στο αίσθημα της μόνωσης στον Πλάτωνα, «σ' ένα φιλόσοφο με λογοτεχνική πνοή και στον Καβάφη, σ' έναν φιλοσοφημένο ποιητή».

Το βιβλίο του Ρεζίς Ντεμπρέ, με τίτλο «Εγκώμιο των συνόρων», παρουσιάζει και σχολιάζει ο συνεργάτης μας και καθηγητής στο Πολυτεχνείο Κρήτης, Στέλιος Ροζάκης. Ο Ντεμπρέ, από τους κορυφαίους διανοούμενους της εποχής μας επισημαίνει, την ανάγκη ύπαρξης αλλά και σεβασμού των συνόρων από τρίτες χώρες και όμορα κράτη.

Για τον Έλληνα συνδικαλιστή Λούη Τίκα (Ηλία Σπαντιδάκη), πρωταγωνιστή των απεργιακών κινητοποιήσεων των ανθρακωρύχων στις ΗΠΑ, στις αρχές του εικοστού αιώνα, γράφει ο πολιτικός επιστήμονας και ερευνητής στο Ανοικτό Πανεπιστήμιο του Βερολίνου, Χάρης Μπίσιας. Τα σχόλια μας αυτή τη φορά είναι μάλλον πικρά αλλά γλυκά στην πρόθεσή τους από τη στιγμή που ο παρασκευαστής τους αξιοποιεί τα διαθέσιμα υλικά του τόπου. Εκατό γραμμάρια από το νέκταρ της εικοσάχρονης Άνοιξης μας, τρία κιλά ράκη από την πολύτιμη διονυσιακή μας άμπελο, τριακόσια γραμμάρια από το κουκούτσι του πικραμύγδαλου-χρόνου και πέντε γραμμάρια της ελπίδας, όσα δηλαδή είναι και τα πρώτα τεύχη της νέας μας εκδοτικής περιόδου.

A watercolor illustration of a coastal landscape. In the foreground, a blue river flows from the bottom left towards the right. On the right bank, there are several small, simple buildings with reddish-brown roofs and walls. One building is labeled 'Cali' in a cursive script. The background shows a wide expanse of light blue water leading to a distant, hazy coastline with a prominent, rounded hill or mountain peak. The overall style is soft and painterly.

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΟΙ ΟΧΥΡΩΣΕΙΣ
ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ ΚΑΤΑ
ΤΗ ΒΕΝΕΤΟΚΡΑΤΙΑ
(1204-1669)

του Μιχάλη Ανδριανάκη

Calapo de

Cast. Apicorno with Pleuak

Ues

309

Ήδη πριν από την Τέταρτη Σταυροφορία και την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Λατίνους, η Κρήτη είχε παραχωρηθεί από το γιό του έκπτωτου αυτοκράτορα Ισαακίου Β΄ Αλέξιο στον επικεφαλής των Σταυροφόρων Βονιφάτιο Μομφερρατικό. Στη διανομή των εδαφών της Αυτοκρατορίας, που ακολούθησε, ο Βονιφάτιος παραχώρησε το νησί στη Δημοκρατία της Βενετίας, έναντι του ποσού των 1000 αργυρών μάρκων, προκειμένου να εξασφαλίσει την υποστήριξή της στη διένεξή του με το Λατίνο αυτοκράτορα της Κωνσταντινούπολης Βαλδουίνο της Φλάνδρας. Η Κρήτη παρουσίαζε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη θαλασσοκράτειρα Βενετία λόγω της στρατηγικής της θέσης στο κέντρο της Ανατολικής Μεσογείου, αλλά και λόγω του γεγονότος ότι ήταν μια εξαιρετικά παραγωγική περιοχή η οποία, όπως αποδείχτηκε, αποτέλεσε για πολλά χρόνια την κυριότερη υπερπόντια κτήση της. Την κυριότητα της Κρήτης για ένα διάστημα αμφισβήτησε ο Γενουάτης πειρατής Enrico Pescatore, ο οποίος κατέλαβε το Χάνδακα και προσπάθησε να εδραιώσει την παρουσία του και στην ύπαιθρο. Από το 1206 η Βενετία, αφού αντιμετώπισε πρώτα άλλα προβλήματα, έστειλαν στόλο στην Κρήτη και μετά από σκληρή αντιπαράθεση επέτυχε την εκδίωξη των Γενοβέζων και άρχισε ουσιαστικά από το 1211, μετά την υπογραφή συμφωνίας, να εδραιώνει την κυριαρχία της στη νέα τους κτήση.

Το επόμενο θέμα, που είχαν να αντιμετωπίσουν, ήταν η σφοδρή αντίσταση των Κρητικών, οι οποίοι κάτω από την ηγεσία των ισχυρών ντόπιων φεουδαρχών, τη στήριξη της εξόριστης στη Νίκαια Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και την καθοδήγηση της Ορθόδοξης Εκκλησίας, οργάνωσαν επανειλημμένα επαναστατικά κινήματα, τα οποία συνήθως κατέληγαν σε συνθήκες μεταξύ της Βενετίας και των επαναστατών. Η κατάκτηση της Κρήτης ολοκληρώθηκε το 1252 με την «επανάδρουση» της πόλης των Χανίων και την εγκατάσταση εποίκων στην περιοχή. Οι αντιδράσεις των Κρητικών συνεχίστηκαν έντονες και κατά το 14^ο αιώνα. Η άλωση της Κωνσταντινού-

Εικόνα σελίδων 28-29:
Το Castel Apicorno στις
Καλύβες Αποκορώνου (R.F.
Monani 1631).

πολης το 1453 και η βεβαιότητα για επικείμενη κατάκτηση της Κρήτης από τους Τούρκους εκμηδένισε πλέον τις ελπίδες τους για εθνική αποκατάσταση και έφερε τους δυο λαούς που ζούσαν στην Κρήτη σε μια κατάσταση συνύπαρξης και συνεργασίας απέναντι στον κοινό εχθρό. Παρά τις έντονες προσπάθειες ωστόσο ενίσχυσης της άμυνας για ένα αιώνα περίπου, η κατάκτηση της Κρήτης από τους Τούρκους εξελίχθηκε σταδιακά από το 1645 με την άλωση των Χανίων, μέχρι το 1669 με την κατάληψη του Χάνδακα μετά από μακρά, σκληρή πολιορκία. Μέσα στο ιστορικό αυτό πλαίσιο και παράλληλα με τις γενικότερες εξελίξεις στο χώρο της οχυρωτικής, αναπτύχθηκε κατά την περίοδο της Βενετοκρατίας το ισχυρό αμυντικό σύστημα της Κρήτης.

Στις αρχές του 13^{ου} αιώνα υπήρχε ήδη από τη δεύτερη Βυζαντινή περίοδο (961-1204) αναπτυγμένο αμυντικό δίκτυο που κάλυπτε το μοναδικό αστικό κέντρο, το Χάνδακα, τους μικρούς οικισμούς και τα λιμάνια του Ρεθύμνου, της Κυδωνίας (Χανίων) και της Σητείας, επίκαιρα σημεία της ενδοχώρας και

Το φρούριο του Τεμένους στον Προφήτη Ηλία Ηρακλείου (R.F.Monani 1631).

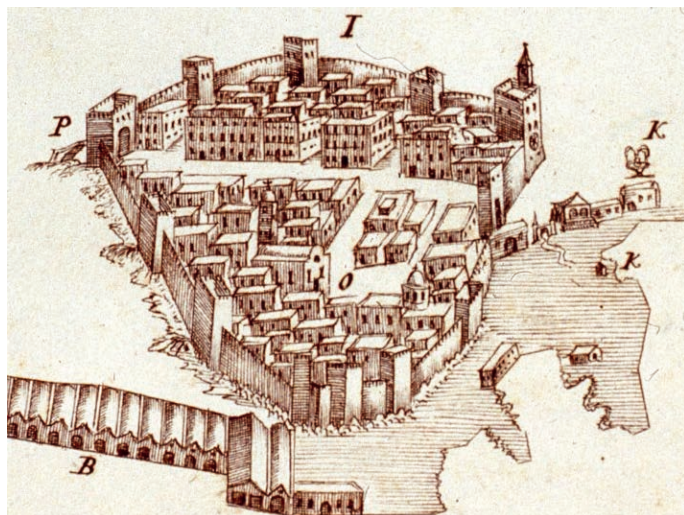
βασικές οδούς επικοινωνίας. Αρκετά από τα φρούρια αυτά αξιοποιήθηκαν από τον Pescatore, τον οποίο οι πηγές θέλουν να κτίζει, ή να επισκευάζει σε πολύ σύντομο διάστημα 14 φρούρια. Δεδομένου όμως ότι ο χρόνος και οι δυνατότητες του Pescatore ήταν πολύ περιορισμένα, ενώ οι πληροφορίες είναι αρκετά ασαφείς και η αρχαιολογική έρευνα δεν έχει προχωρήσει αρκετά, θεωρείται περισσότερο πιθανό να έχει χρησιμοποιήσει με απλές επισκευές υπάρχοντα φρούρια. Κάποια από τα φρούρια αυτά χρησιμοποιήθηκαν και από τους ντόπιους επαναστάτες στον αγώνα τους κατά των Βενετών στο επόμενο διάστημα.

Με την εγκατάστασή τους στην Κρήτη οι Βενετοί φρόντισαν, εκτός από την οργάνωση της διοίκησης στα πρότυπα της Μητρόπολης, την ανοικοδόμηση και ενίσχυση της οχύρωσης της πρωτεύουσας Candia (Χάνδακας). Βρήκαν σε κακή κατάσταση τον οχυρωματικό περίβολο, που είχε κατασκευαστεί αρχικά κατά την πρωτοβυζαντινή περίοδο στη θέση και με

Το φρούριο του Αγίου Νικολάου στα Κυριακοσέλια Αποκορώνου.

υλικό από το προϋπάρχον αρχαίο τείχος, είχε επισκευαστεί και συμπληρωθεί σε μεγάλη έκταση από τους Σαρακηνούς Άραβες, υπέστη μεγάλες καταστροφές από την πολιορκία του Νικηφόρου Φωκά και επισκευάστηκε στη συνέχεια για μια ακόμη φορά από τους Βυζαντινούς. Ο περίβολος συμπλήρωνε τη φυσική οχύρωση ενός παραθαλάσσιου λόφου και προστάτευε τον οικισμό και το προς το βορρά του φυσικό λιμάνι(3). Ακολουθεί τη μορφολογία του εδάφους με το λόφο στα ανατολικά και κατηφορίζει ομαλά προς τα δυτικά, μέχρι τη σημερινή οδό Χάνδακος, όπου στρέφεται προς τα νότια. Αποτελείται από ευθύγραμμο *μεταπύργια*, που εναλλάσσονται με ορθογώνιους πύργους, σύμφωνα με τα πρότυπα των μεσαιωνικών οχυρώσεων, προκειμένου να αντιμετωπίσουν τα μικρής σχετικά αποτελεσματικότητας επιθετικά όπλα της εποχής. Από πολύ ενωρίς αναπτύχθηκαν εκτός των τειχών, στα νότια κυρίως της πόλης ολόκληρες συνοικίες οι *εξώβουργοι*. Από τις πρόσφατες αρχαιολογικές έρευνες διευκρινίζονται αρκετά θέματα ως προς τα δυτικά όρια του οχυρωμένου οικισμού, που επεκτείνονται σε μεγαλύτερη έκταση από ό,τι πιστευόταν στο παρελθόν. Φαίνεται επίσης ότι διατηρείται ένα αρκετά μεγάλο μέρος από το πρωτοβυζαντινό τείχος (4) πάνω στο οποίο στηρίχθηκαν οι επόμενες οικοδομικές φάσεις. Μέσα στον οχυρό περίβολο, τον οποίο διαιρεί από νότο προς βορά στα δυο ο κεντρικός δρόμος (Ruga Magistra) που οδηγεί από την πύλη στο λιμάνι, αναπτύχθηκε η πόλη με τα δημόσια κτήριά της, ένα μεγάλο αριθμό από καθολικούς και ορθόδοξους ναούς καθώς και τις κατοικίες της άρχουσας τάξης και των πολιτών. Ακολούθησαν ανάλογες ενέργειες στον οικισμό του Ρεθύμνου, όπου γύρω από το μικρό λιμάνι σωζόταν το σε σχήμα τραπεζιοειδές Βυζαντινό τείχος, που σημειώνεται στις πηγές ως Castel Vecchio, ή Antico Castello. Με την καθιέρωση της νέας διοικητικής οργάνωσης και την τελική διαίρεση της Κρήτης σε τέσσερα διαμερίσματα (territori) κατά το 14^ο αιώνα, το Ρέθυμνο, τα Χανιά και η Σητεία εξελίσσονται σε οχυρωμένα αστικά κέντρα.

Η ακρόπολη των Χανίων
(H. Nanni 1613).

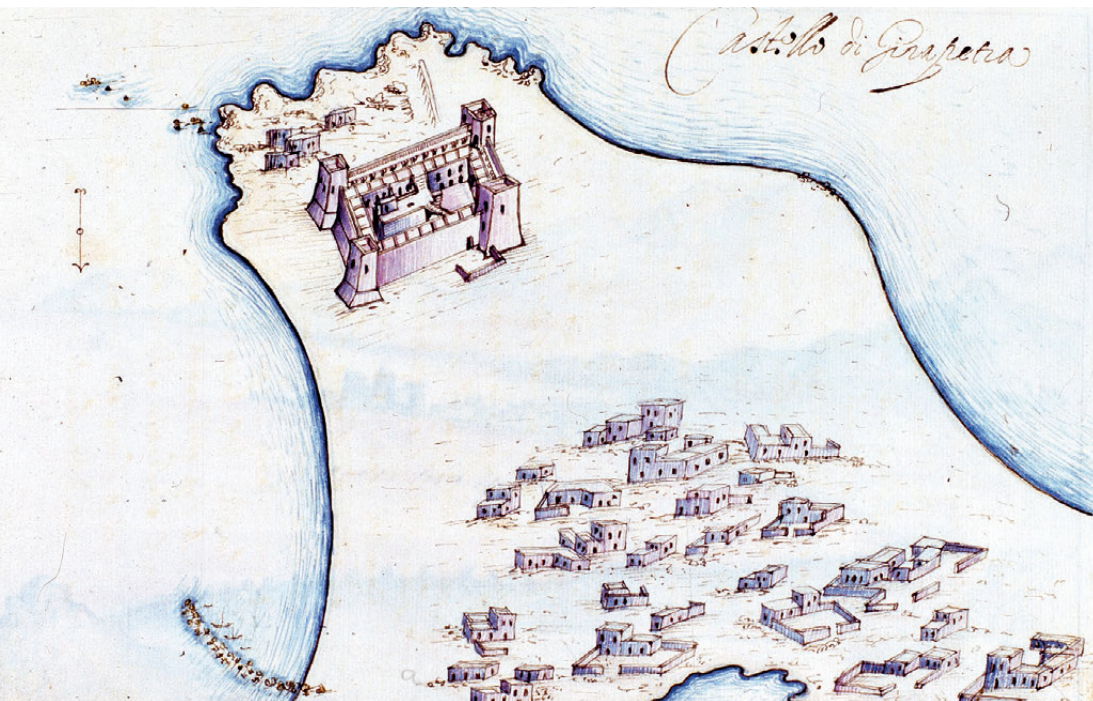
Περισσότερες πληροφορίες ωστόσο για τη μορφή και την πρώιμη οχύρωση των αστικών κέντρων της Κρήτης μας δίδει η πόλη των Χανίων, όπου διατηρείται σχεδόν ακέραιη, οι πληροφορίες των πηγών είναι αρκετά σαφείς και οι συνεχιζόμενες εργασίες έρευνας και αποκατάστασης επιτρέπουν το σχηματισμό πιο ολοκληρωμένης εικόνας. Ο ελλειψοειδούς σχήματος αρχαίος οχυρωματικός περίβολος ανακατασκευάστηκε τον 7^ο αιώνα με οικοδομικό υλικό από τον προηγούμενο και τα ερειπωμένα από σεισμούς κτήρια της πόλης, προκειμένου να προστατέψει την ακρόπολη από τις αραβικές επιδρομές. Μετά από την εντολή «επανίδρυσης» της πόλης το 1252, οι έποικοι φροντίζουν για την επισκευή και συμπλήρωση της σε κακή κατάσταση οχύρωσης. Οι επεμβάσεις των Βενετών αναγνωρίζονται στην εκτεταμένη ανακατασκευή-με μικρότερο πάχος από το αρχικό-της εσωτερικής πλευράς του τείχους, στην αναδόμηση του εσωτερικού πύργων με οξυκόρυφα τόξα, την κατασκευή των πυλών, καθώς και σε μικρές αλλαγές της πορείας του. Για το σκοπό αυτό χρησιμοποιούνται στις εξωτερικές επιφάνειες, εκτός από τους διαθέσιμους επιτόπου λιθόπλινθους, μικρότεροι από ψαμμίτη και ισχυρό ασβεστοκονίαμα. Το μεταξύ των εξωτερικών όψεων κενό συμπληρώνεται με συμπαγή χυτή τοιχοποιία, όπως και στην πρωτοβυζαντινή φάση. Αρκετά ενωρίς αντιμετωπίστηκε το θέμα της ενίσχυσης

της οχύρωσης της Σητείας, και κατασκευάστηκε το φρούριο της Ιεράπετρας στο ανατολικότερο διαμέρισμα της Κρήτης.

Οι παραπάνω ενέργειες των Βενετών είχαν σχέση με την εδραίωση της παρουσίας και ασφάλειάς των στο φιλόξενο γι' αυτούς νησί, ιδίως στα αστικά κέντρα όπου κυριαρχούσαν πληθυσμιακά και έδρευαν οι διάφορες αρχές, καθώς και την εξασφάλιση ασφαλών λιμενικών εγκαταστάσεων σε κατάλληλα σημεία για τη διακίνηση των πολεμικών και εμπορικών πλοίων. Για την προστασία των φεουδαρχών και τον έλεγχο της ιδιαίτερα ανήσυχης ενδοχώρας όπου το ελληνικό στοιχείο κυριαρχούσε συντριπτικά και για την άσκηση αποκεντρωμένης διοίκησης, φρόντισαν για την ίδρυση μικρότερων φρουριών, ή οχυρωμένων οικισμών στις έδρες των επαρχιών των τεσσάρων διαμερισμάτων (*territoria*), που ονομάζονταν *καστελλανίες* (*castellanie*, ή *castelli*). Στην περιοχή των Χανίων, εκτός από την πόλη, υπήρχαν τέσσερις ακόμη καστελανίες, του Αποκορώνου (Castel Apicorno) της Κισάμου (Castel Chissamo) του Σελίνου (Castel Selino) και των Σφακίων (Castel Sfakia), ενώ

Η ακρόπολη Καστέλι των Χανίων (Αεροφωτογραφία Google Earth).

Το Φρούριο (Καλές) και η πόλη της Ιεράπετρας (R.F.Μοναπ 1631).

χωρίς διοικητικές αρμοδιότητες και για να ελέγχει τους ανυπότακτους Σφακιανούς είναι το Φραγκοκάστελο, (Castel Franco) ανατολικά των Σφακίων. Τα καστέλια του Σελίνου, των Σφακίων και το Φραγκοκάστελο είναι απλά φρούρια, ενώ του Αποκορώνου και της Κισάμου είναι οχυρωμένοι οικισμοί. Στην περιοχή του Ρεθύμνου, εκτός από την πόλη, υπάρχουν οι καστελανίες του Μυλοποτάμου (Milopotamo), Απάνω Συβρίτου (Apano Sivrito, περιοχή Αμαρίου), Κάτω Συβρίτου (Kato Sivrito, περιοχή Αγίου Βασιλείου) από τα οποία σώζονται ελάχιστα ερείπια. Στην περιοχή του Ηρακλείου αντίστοιχα σώζονται τα ερείπια των φρουρίων στις έδρες των καστελανιών Τεμένους (Castel Temene), Ρίζου, ή Belvedere (Castel Belvedere), Μονοφατσίου (Castel Bonifacio), Πυργιώτισσας (Castel Priotissa), Καινούριου (Castel Nuovo), Πεδιάδας (Castel Pediada) και Μαλεβυζίου (Castel Malvesin). Τέλος στο διαμέρισμα του Λασηθίου, εκτός από τη Σητεία, υπήρχαν οι καστελανίες Μεραμβέλου (Castel Mirabello) και Ιεράπετρας (Castel Gerapetra). Μια σειρά ακόμη από προϋπάρχοντα φρούρια της

υπαίθρου φαίνεται ότι έπαιξαν κάποιο ρόλο και κατά την περίοδο της Βενετοκρατίας

Για την οργάνωση των διοικητικού κυρίως ρόλου εγκαταστάσεων αυτών, είτε αξιοποίησαν υπάρχουσες υποδομές από το βυζαντινό οχυρωματικό δίκτυο, επισκευάζοντας και συμπληρώνοντάς τις, ή έκτισαν νέες οχυρώσεις. Η διοικητική διαίρεση της Κρήτης από τους Βενετούς σε μεγάλο βαθμό συνέπιπτε με τις βυζαντινές *τούρμες*, αλλά και με τις μεταγενέστερες Οθωμανικές επαρχίες (*Nahiye*), ή τις επαρχίες του Ελληνικού κράτους. Τόσο η μορφή των οχυρών, όσο και ο τρόπος δόμησης, συνεχίζουν τη μέχρι τότε πρακτική με την εναλλαγή ορθογώνιων πύργων και μεταπυργίων, ενώ η τοιχοποιία είναι πλέον με αργούς λίθους και ισχυρό ασβεστοκονίαμα. Όταν οι επιφάνειες είναι επίπεδες, τα φρούρια είναι ορθογώνια, με πύργους στις γωνίες, όπως το Φραγκοκάστελο, το φρούριο Καλέ της Ιεράπετρας, το φρούριο της Πεδιάδας, του Μεραμβέλου και με προσαρμογές του σχήματος στο χώρο στη βορειοανατολική του πλευρά, το Castel Selino (Παλαιόχωρα). Στις

Το φρούριο Castel Selino κατά τις ανασκαφικές εργασίες.

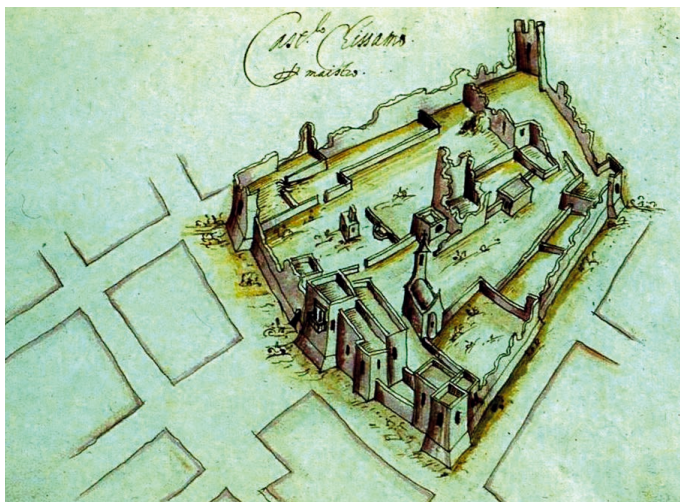
Το Castel Milopotamo και ο ομώνυμος οικισμός (R.F.Monani 1631).

άλλες περιπτώσεις αξιοποιούνται φυσικά οχυροί λόφοι, σε επίκαιρες θέσεις, με δυνατότητα εξασφάλισης ύδρευσης, που ενισχύονται με ισχυρά τείχη, τα οποία περιβάλλουν οικισμούς. Στα φρούρια υπάρχουν τα απαραίτητα κτήρια για την εξυπηρέτηση διοικητικών και στρατιωτικών αναγκών, αποθήκες, δεξαμενές νερού, ναοί και των δυο δογμάτων, όταν είναι δυνατό, καθώς και κατοικίες ιδιωτών. Η απλή συντήρηση και η άμυνα των φρουρίων αποτελεί υποχρέωση των τοπικών φεουδαρχών, οι οποίοι και επωφελούνται κυρίως από την ύπαρξή τους. Για μεγαλύτερες επεμβάσεις είναι αναγκαία η έγκριση και παρέμβαση της κεντρικής εξουσίας. Η συνεχιζόμενη ανασκαφική έρευνα στο Castel Selino δίνει αρκετές πληροφορίες για την οργάνωση, τη λειτουργία, τις κατά καιρούς επεμβάσεις και τον εξοπλισμό της ομάδας αυτής των φρουρίων.

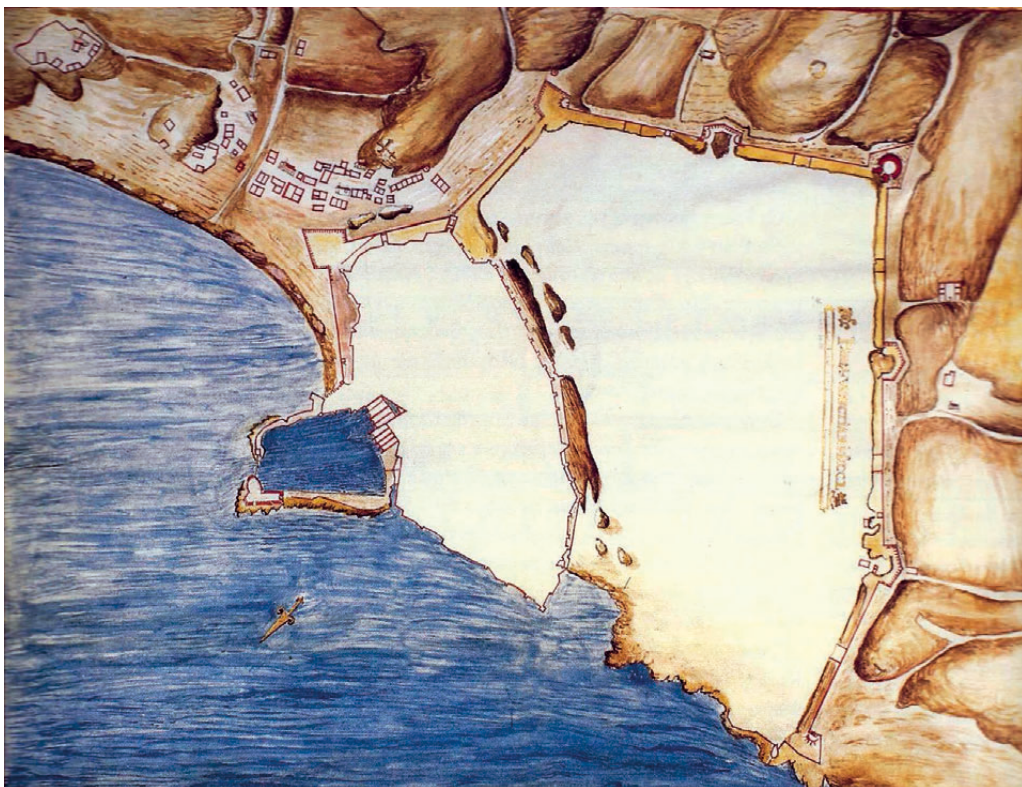
Η κακή κατάσταση των οχυρωματικών έργων εξαιτίας των επαναστάσεων, σεισμών, ή την έλλειψη συντήρησης είναι ένα συχνό φαινόμενο, όπως προκύπτει από τις πληροφορίες των

εκθέσεων των εντεταλμένων αξιωματούχων και μηχανικών, αλλά και από την έρευνα των ίδιων των μνημείων. Καθώς προχωρεί ο 15^{ος} αιώνας και ιδίως μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης, παρατηρούνται σημαντικές αλλαγές, οι οποίες επηρεάζουν την κατάσταση γενικότερα, αλλά και το σχετικά ήρεμο κλίμα, το οποίο επικρατεί πλέον στην Κρήτη. Η παρακμή της φεουδαρχίας σε συνδυασμό με την έντονη ανάπτυξη των αστικών κέντρων, η άμβλυση των διαφορών μεταξύ των Κρητικών και των Βενετών, οι τάσεις επεκτατισμού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αλλά και οι σημαντικές εξελίξεις στον αμυντικό τομέα με την αξιοποίηση της πυρίτιδας και των πυροβόλων όπλων, είναι μια πραγματικότητα που υποχρεώνει τη Βενετία σε νέο σχεδιασμό, όσον αφορά στη διατήρηση των υπερπόντιων κτήσεών της. Αρχικά, στα τέλη του 15^{ου} αιώνα, επιχειρείται η ενίσχυση των παλαιών οχυρώσεων του Χάνδακα με τη διεύρυνση εξωτερικά με ισχυρή, κεκλιμένη τοιχοποιία, όπως διαπιστώθηκε στη νότια πλευρά, προκειμένου να μπορεί να αντιμετωπίσει καλύτερα τα διαρκώς εξελισσόμενα πυροβόλα όπλα. Παράλληλα, ήδη από το 1462 έχει γίνει αποδεκτό το αίτημα των κατοίκων του Χάνδακα για την κατασκευή ενός νέου, ευρύτερου οχυρωματικού περιβόλου, που θα προστατεύει τους οικισμούς, οι οποίοι αναπτύσσονταν ραγδαία έξω από τον αρχικό περίβολο. Οι εργασίες ωστόσο, εξελίσσονται με

Το φρούριο-οικισμός Castel Chissamo σε κατάσταση εγκατάλειψης (R.F.Monani 1631).

Η παλαιά και η νέα οχύρωση του Χάνδακα στα μέσα του 16ου αιώνα (Σχέδιο G. Magagnatto 1552-56)

πολύ αργούς ρυθμούς. Στα Χανιά, ήδη από τον 14^ο αιώνα, σύμφωνα με τις πληροφορίες των πηγών και ένα σωζόμενο σχέδιο, έχει κατασκευαστεί ένας δεύτερος, ευρύτερος οχυρωματικός περίβολος, ο οποίος όμως είναι αναποτελεσματικός. Ανάλογες προσπάθειες βελτίωσης της υπάρχουσας κατάστασης γίνονται συνεχώς και σε αρκετά άλλα φρούρια του νησιού, όπως στο Castel Mirabelo. Οι περιορισμένες έκτασης επεμβάσεις είναι φανερό, καθώς περνά ο χρόνος, ότι δεν είναι σε θέση να αντιμετωπίσουν την επικείμενη απειλή μιας Τουρκικής επίθεσης.

Η αναμενόμενη επιχείρηση κατάληψης των κτήσεων της Βενετίας στη Μεσόγειο επιβάλλει πλέον το σχεδιασμό ενός νέου, εξωστρεφούς αμυντικού δικτύου, το οποίο θα προστάτευε τις πόλεις και επίκαιρα σημεία των παραλίων από θαλάσσιες επιθέσεις. Το 1501 στάλθηκε τριμελής επιτροπή από ειδικούς σε οχυρωματικά έργα στο Χάνδακα για να εξετάσει τις δυνα-

τότητες. Έτσι ξεκίνησε και πάλι χωρίς ουσιαστικό σχεδιασμό η κατασκευή νέας οχύρωσης με σποραδικές εργασίες σε διάφορα σημεία. Την ανάγκη για σοβαρή αντιμετώπιση του θέματος επέσπευσε ο τρίτος Βενετοτουρκικός πόλεμος (1537-1540), που υποχρέωσε τη Βενετία να στείλει το 1538 στην Κρήτη το μεγάλο Βερονέζο αρχιτέκτονα, ειδικό στα οχυρωματικά έργα, Mastro Michele Sanmicheli, να αναλάβει την κατασκευή της οχύρωσης του Χάνδακα, αλλά και των πόλεων Χανίων και Ρεθύμνου. Ο Sanmicheli ήταν από τους κυριότερους θεωρητικούς του υπό εξέλιξη *προμαχωνικού συστήματος (Fronte Bastionato)* όπως και οι άλλοι μηχανικοί που τον διαδέχτηκαν. Έτσι οι οχυρώσεις της Κρήτης και ιδιαίτερα του Χάνδακα, ένα από τα μεγαλύτερα έργα στην Ευρώπη που κατασκευάστηκαν στην κρίσιμη αυτή περίοδο, αποτελούν σημαντικά δείγματα εξέλιξης στον τομέα της οχυρωτικής, η οποία θα επικρατήσει μέχρι και το 19^ο αιώνα. Η μακρά πολιορκία της πόλης στη συνέχεια, που ανέδειξε τα θετικά και τα αρνητικά του συστήματος, συνέβαλε επίσης γενικότερα στην εξέλιξή του.

Ο Sanmicheli ζήτησε την κατεδάφιση των παλιών οχυρώσεων-κάτι που δεν έγινε-και σχεδίασε την οχύρωση του Χάνδακα λαμβάνοντας υπόψη τη διαμόρφωση του εδάφους, που καθόρισε και το σχήμα της, περιέλαβε στο σχεδιασμό τμήματα των οποίων η κατασκευή είχε ήδη προχωρήσει, το σύνολο των εκτός των παλιών τειχών οικισμών και αρκετές ελεύθερες εκτάσεις για την ανάπτυξη καλλιεργειών, προκειμένου να τροφοδοτείται η πόλη, ιδίως σε περίοδο πολιορκίας. Τον εκτεταμένο οχυρωματικό περίβολο περιέβαλε πλατειά ξηρή τάφρος, από τις καλλιέργειες στην οποία τροφοδοτούνταν επίσης η πόλη σε περίοδο ειρήνης. Παρά το κατεπείγον της υπόθεσης, τα έργα οχύρωσης στην Κρήτη προχωρούν αργά κυρίως για οικονομικούς λόγους. Η σταδιακή απώλεια των κτήσεων της Βενετίας ωστόσο, την υποχρέωσε να δραστηριοποιηθεί έντονα. Καθοριστικός ήταν ο ρόλος του ικανού μηχανικού Giulio Savorgnano, στον οποίο ανατέθηκε το 1562 το έργο και ο οποίος φρόντισε για την τροποποίηση και συμ-

Οι Βενετσιάνικες οχυρώσεις του Χάνδακα (φωτογραφία Google Earth).

πλήρωση του αρχικού σχεδίου, αλλά και την επιτάχυνση των εργασιών. Ο κυρίως περίβολος συμπληρώνεται με εξωτερικούς προμαχώνες, όπως αυτός του Αγίου Δημητρίου προς τα ανατολικά, οι οποίοι βελτιώνουν την αποτελεσματικότητά του, ενώ αποφασίζονται και υλοποιούνται συνεχείς βελτιώσεις ακόμη και στη διάρκεια της μακροχρόνιας πολιορκίας. Η προστασία του λιμανιού ενισχύθηκε με ανακατασκευή του φρουρίου Rocca al Mare (Μεγάλος Κούλες), μιας ισχυρότατης κατασκευής, στη θέση προγενέστερης. Η άμυνα του Χάνδακα ενισχύθηκε και με άλλα έργα στην ευρύτερη περιοχή, όπως ήταν η κατασκευή του φρουρίου Παλιόκαστρο, πάνω σε ένα απότομο παραθαλάσσιο βράχο δυτικά της πόλης. Ο σκοπός του φρουρίου ήταν να παρεμποδίζει την προσέγγιση εχθρικού στόλου και την προμήθεια νερού από την κατάλληλη για απόβαση μεγάλη παραλία του Αρμυρού.

Στη δεύτερη πόλη του «Βασιλείου της Κρήτης», τα Χανιά, οι νέες οχυρώσεις σχεδιάστηκαν από τον Michele Sanmicheli και κατασκευάστηκαν με την επίβλεψη άλλων σημαντικών μηχανικών, όπως ο ανεψιός του Gian Girolamo Sanmicheli.

Οι δυο προγενέστεροι οχυρωματικοί περίβολοι είχαν προ πολλού ξεπεραστεί και η επέκταση του οικισμού εκτός των τειχών σε συνδυασμό με τη διαμόρφωση του εδάφους επέβαλε και εδώ την αποτελεσματική προστασία του. Ήδη το 1502 μαρτυρείται η διάνοιξη τάφρων για την κατασκευή, χωρίς κάποιο σχεδιασμό ενός νέου περιβόλου με δαπάνες κατά το ήμισυ της κυβέρνησης και κατά το ήμισυ των κατοίκων. Η κατασκευή των νέων οχυρώσεων ξεκίνησε το 1538 και προχωρούσε με σχετικά γρήγορους ρυθμούς με αγγαρείες και οικονομική συμμετοχή των κατοίκων της περιοχής. Στην επίβλεψη των έργων πήραν μέρος και αξιωματούχοι, που υπηρετούσαν στην Κρήτη. Αξιοποιήθηκαν τα ανθεκτικά πετρώματα ψαμμίτη από τις παραλίες του Σταυρού στο Ακρωτήρι και από τα δυτικά της πόλης και οι πέτρες έφταναν δια θαλάσσης στην πόλη. Είναι πολύ πιθανό ότι στην οικοδόμηση χρησιμοποιήθηκε και το υλικό από τον προγενέστερο περίβολο του 14^{ου} αιώνα, ίχνη του οποίου δεν έχουν εντοπιστεί. Το σχήμα των νέων οχυρώσεων ήταν παραλληλόγραμμο, με τη βόρεια μακρά πλευρά να αποτελεί το λιμενοβραχίονα του λιμανιού.

Χάνδακας, το φρούριο Rocca al mare από ανατολικά

Το φρούριο Παλιόκαστρο από δυτικά.

Στις τέσσερις γωνίες κατασκευάστηκαν προμαχώνες και στο μέσο της μακράς νότιας μια μεγάλη *riattaforma*, πάνω στην οποία είναι κτισμένη σήμερα η Δημοτική Αγορά. Την αποτελεσματικότητα των προμαχώνων ενίσχυαν ψηλότερα τοποθετημένοι επιπρομαχώνες. Στη δυτική πλευρά της εισόδου του λιμανιού κατασκευάστηκε το ισχυρό *Rivellino del Porto* (φρούριο Φιρκά), με κανονιοθυρίδες σε δυο επίπεδα. Και εδώ σχεδιάστηκαν στη διάρκεια της κατασκευής του έργου αλλαγές και βελτιώσεις, ορισμένες από τις οποίες υλοποιήθηκαν, ενώ άλλες παρέμειναν απλά σχέδια. Την άμυνα της πόλης των Χανίων ενίσχυε η οχύρωση της νησίδας των Αγίων Θεοδώρων, ή Θεωδωρού από τη δυτική παραλία με δυο φρούρια, που είχαν σκοπό να παρεμποδίζουν απόβαση στόλου και από ανατολικά η πλήρης οχύρωση της νησίδας του Αγίου Νικολάου και άλλων επίκαιρων σημείων στην είσοδο του στρατηγικής σημασίας Κόλπου της Σούδας.

Ανάλογες ενέργειες προστασίας υλοποιήθηκαν και στην πόλη του Ρεθύμνου, όπου και πάλι ο αρχικός σχεδιασμός έγινε από τον Michele Sanmicheli. Και εδώ το μικρό Castel Vecchio, γύρω από το λιμάνι, είχε προ πολλού ξεπεραστεί και η πόλη είχε επεκταθεί προς τα νότια. Η θέση της πόλης πάνω σε μια μικρή χερσόνησο, που προεξείχε από την ευθύγραμμη διαμόρφωση της ευάλωτης παραλίας του Πλατανιά, οδήγησε στο σχεδιασμό ενός ευθύγραμμου τείχους με τρεις προμαχώνες και τάφρο, το οποίο την απέκοπτε ουσιαστικά από την ενδοχώρα. Η αποτελεσματικότητα ωστόσο της νέας οχύρωσης ήταν μικρή, εξαιτίας των υψωμάτων που υπήρχαν σε μικρή απόσταση από τη νότια πλευρά. Για το λόγο αυτό και μετά την καταστροφή της πόλης το 1571 από την επιδρομή του Ουλούτζ Αλή, κρίθηκε αναγκαίος ένας νέος αμυντικός σχεδιασμός με οχύρωση του λόφου Παλαιόκαστρο στα βόρεια της πόλης, δίπλα στη θάλασσα, που θα χρησίμευε ως καταφύγιο των κατοίκων σε περίπτωση νέας επίθεσης. Το φρούριο Φορ-

Η οχύρωση της πόλης του Ρεθύμνου (σχέδιο F.Basilicata,

Η τειχισμένη πόλη της Σητείας με το φρούριο της Καζάρμας στην κορυφή (R.F.Monani 1631).

τέτζα σε αρχικά σχέδια του Sforza Pallavicini, κτίστηκε σε σύντομο χρόνο με αστεροειδή μορφή πάνω στην κορυφή του λόφου, οι κάτοικοι ωστόσο της πόλης αρνήθηκαν να μετακίσουν από την ανασφαλή πόλη. Ανάλογη ενίσχυση έγινε και στην πόλη της Σητείας με την κατασκευή περιμετρικού τείχους, τριγωνικής μορφής, που ξεκινούσε από το φρούριο Καζάρμα στην κορυφή υψώματος και κατέληγε στη θάλασσα.

Παράλληλα με τις νέες οχυρώσεις των αστικών κέντρων, τις επισκευές και τον εκσυγχρονισμό των πιο σημαντικών από τα καστέλια της ενδοχώρας, υπήρξε σημαντική μέριμνα εκ μέρους των Βενετών για την ενίσχυση της άμυνας των επίκαιρων σημείων των βόρειων παραλίων ιδίως από τα μέσα

του 16^{ου} αιώνα. Ως στόχο είχαν την παρεμπόδιση της προσέγγισης εχθρικού στόλου σε λιμάνια, ή κατάλληλες για απόβαση παραλίες, από τις οποίες υπήρχε εύκολη πρόσβαση στα αστικά κέντρα, καθώς και η παρεμπόδιση προμήθειας νερού από παραθαλάσσιες πηγές. Έτσι σχεδιάστηκαν και σε ένα βαθμό κατασκευάστηκαν φρούρια και «βίγλες» σε παραθαλάσσιες θέσεις και νησιά. Στα δυτικά της Κρήτης κατασκευάστηκε στην απρόσιτη κορυφή βράχου της νησίδας Ήμερη Γραμβούσα φρούριο για την παρεμπόδιση της προσέγγισης στόλου σε μικρό φυσικό λιμάνι στην απέναντι ομώνυμη χερσόνησο. Στο άλλο άκρο της Κρήτης η κατασκευή της ισχυρής οχύρωσης της νησίδας Σπιναλόγκα ξεκίνησε το 1579 σε αρχικά σχέδια του μηχανικού Genese Bressani με σημαντικές τροποποιήσεις από το μηχανικό Latino Orsini, προκειμένου να ελεγχθεί η είσοδος του ευρύτατου Κόλπου της Ελούντας. Ανάλογη οχύρωση κάλυψε στο σύνολό της τη νησίδα του Αγίου Νικολάου στην είσοδο του ιδιαίτερης στρατηγικής σημασίας Κόλπου της Σούδας, προκειμένου να εμποδιστεί απόβαση

Το φρούριο της νησίδας Γραμβούσα από νότια (Αεροφωτογραφία Αερολέσχης Χανίων).

Οχυρωμένη νησίδα Σπιναλόγκα.

εχθρικού στόλου, κοντά στην πόλη των Χανιών από ανατολικά. Αντίστοιχα από τη δυτική πλευρά, στο μέσο του Κόλπου των Χανιών, πάνω στη νησίδα των Αγίων Θεοδώρων (Θοδωρού) κατασκευάστηκαν δυο φρούρια στην κορυφή ενός λόφου και απέναντι από την κατάλληλη για απόβαση ακτή της Αγίας Μαρίας. Το φρούριο στην κορυφή του λόφου απέβλεπε στον έλεγχο μιας ευρύτατης θαλάσσιας περιοχής και την προστασία της πόλης, το φρούριο στη νότια πλευρά στον έλεγχο της προσέγγισης στόλου για απόβαση στην εκτεταμένη παραλία, ή προμήθεια νερού.

Η κατάκτηση της Κρήτης από τους Τούρκους, που ξεκίνησε με αιφνιδιαστική επίθεση το καλοκαίρι του 1645 στην πόλη των Χανιών, βρήκε τα οχυρωματικά έργα σε προχωρημένο στάδιο, χωρίς όμως την ανάλογη ετοιμότητα εκ μέρους των

Βενετών και του ντόπιου στοιχείου. Το φρούριο της νησίδας Θοδωρού ανατινάχτηκε από τον επικεφαλής της φρουράς Biagio Julian, σπέρνοντας το θάνατο σε εχθρούς και φίλους. Η πόλη μετά από σύντομη, σκληρή πολιορκία, παραδόθηκε στους Τούρκους και αποτέλεσε πλέον τη βάση για την κατάκτηση του νησιού. Στην άλωση της πόλης συνέτειναν το αιφνιδιαστικό της επίθεσης, η αδυναμία παροχής ενίσχυσης από τους Βενετούς απέναντι σε ένα μεγάλο πλήθος από καλά οργανωμένο στρατό, η μικρή ανταπόκριση για βοήθεια από την πλευρά των ντόπιων, καθώς και ατέλειες και ελλείψεις στο σχεδιασμό των οχυρώσεων. Η προέλαση των Τούρκων προς την ανατολική Κρήτη ήταν σχετικά εύκολη και σε σύντομο χρόνο το φρούριο Castel Aricorno και η πόλη του Ρεθύμνου (1646) έπεσαν στα χέρια τους, δίνοντας ωστόσο καιρό στους Βενετούς να προετοιμάσουν την άμυνα του Χάνδακα. Η μακρά, σκληρή πολιορκία και η τελική παράδοση της πόλης το 1669 μετά από προδοσία, ανέδειξαν την αξία των οχυρώσεών της σε συνδυασμό με την ηρωική αντίσταση των Βενετών και των Κρητικών, που βοηθήθηκαν, όχι όσο θα έπρεπε σε ένα

Η οχυρωμένη νησίδα της Σούδας από νότια (Αεροφωτογραφία Αερολέσχης Χανίων).

Νησίδα Θωδωρού, τα ερείπια του άνω φρουρίου.

τέτοιο αγώνα και από άλλες χριστιανικές δυνάμεις της Ευρώπης. Η πολιορκία αυτή ανέδειξε θετικά και αρνητικά στοιχεία του προμαχωνικού συστήματος και συνέβαλε σημαντικά στην εξέλιξή του τα επόμενα χρόνια στον ευρωπαϊκό χώρο. Μετά τη Συνθήκη παράδοσης του Χάνδακα, στα χέρια των Βενετών παρέμειναν πλέον οι οχυρωμένες νησίδες Σούδα Γραμβούσα και Σπιναλόγκα, οι οποίες χρησιμοποιήθηκαν ως βάση για τις δραστηριότητές τους στο χώρο της Μεσογείου και στις αποτυχημένες προσπάθειες για την ανάκτηση της Κρήτης με τη βοήθεια και ντόπιων, οι οποίοι κατέφευγαν στα φρούρια αυτά. Τελικά το φρούριο της Γραμβούσας παραδόθηκε στους Τούρκους μετά από προδοσία το 1691. Τα φρούρια της Σούδας και της Σπιναλόγκας άντεξαν κάτω από πολύ δύσκολες συνθήκες την πίεση του εχθρού και παραδόθηκαν το 1715. Με την πράξη αυτή κλείνει πλέον μια μακρά περίοδος για την Κρήτη, κατά την οποία πολλά και σημαντικά έγιναν. Έτσι έληξε οριστικά η μακρά περίοδος κατοχής της Κρήτης

από τους Βενετούς, μετά από ένα μακροχρόνιο πόλεμο, ο οποίος δικαίωσε σε μεγάλο βαθμό τις έντονες προσπάθειες ενίσχυσης της άμυνας και ανέδειξε τις δυνατότητες, αλλά και τα τρωτά του σε εξέλιξη προμαχωνικού συστήματος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.

Ανδριανάκης Μ., *Η παλιά πόλη των Χανίων*, Αθήνα 1997.

Ανδριανάκης Μ., Το έργο της Επιστημονικής Επιτροπής Ανάδειξης βυζαντινού και βενετσιάνικου οχυρωματικού περιβάλλου Χανίων, *Αρχαιολογικό Έργο Κρήτης. Πρακτικά της 1ης Συνάντησης*, Ρέθυμνο 2010.

Ανδριανάκης Μ., Η πρωτοβυζαντινή ακρόπολη τω Χανίων, *Η οχυρωματική Αρχιτεκτονική στο Αιγαίο και ο Μεσαιωνικός οικισμός Αναβάτου Χίου* (Πρακτικά Συνεδρίου 26-28 Σεπτεμβρίου 2008), Χίος 2012.

Ανδριανάκης Μ., Η ανάκτηση και ανάδειξη των οχυρώσεων των Χανίων Κρήτης, *Οχυρωμένες πόλεις. Παρελθόν, παρόν και μέλλον*, Λευκωσία 2012, σελ.39-55.

Andrianakis M., Heracleion in Crete, *Heaven and Earth. Cities and countryside in Byzantine Greece*, σελ. 252-263.

Αρακαδάκη Μ., *Το φρούριο της Σπιναλόγκας, Συμβολή στη μελέτη των επάκτιων και νησιωτικών οχυρών της Βενετικής Δημοκρατίας.*, Τόμοι 1,2, Άγιος Νικόλαος Κρήτης 2001.

Αρχείο 13^{ης} και 28^{ης} Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων.

Basilicata F., *Το «Βασίλειον της Κρήτης», "Cretae Regnum, Francesco Basilicata 1618*, Εκδόσεις «Μικρός Ναυτίλος»-Βικελαία Βιβλιοθήκη-Σύνδεσμος ΤΕΔΚ Κρήτης, Ηράκλειο 1994.

Γιαννόπουλος Ι., *Η Κρήτη κατά τον τέταρτο Βενετοτουρκικό πόλεμο(1570-1571)*. Αθήναι 1978.

Gerola G., *Monumenti Veneti Nel isola di Creta*, Vol. II, Venezia 1908, Vol. Ia, Venezia 1905.

Διακρούσης Ανθιμος, *Διγήσεις δια στίχων του δεινού πολέμου εν τη νήσω Κρήτη γενομένου, Ενετίησιν 1667*(Κριτική έκδοση, Εισαγωγή, σχόλια, γλωσσάριο και ευρετήριο Στέφανος Κακλαμάνης), Αθήνα 2008.

Cornelius Fl. *Creta Sacra*, vol.I-II Venetiis 1755.

Curuni S.A.-Donati L. *Creta Veneziana*, Venezia 1989.

Μαλτέζου Χ., Η Κρήτη κατά τη διάρκεια της περιόδου της Βενετοκρατίας (1211-1669), *Κρήτη: Ιστορία και Πολιτισμός*, τόμ.2, Κρήτη 1988, σελ.61-105.

Μπουνιαλής-Τζάνες Μαρίνος, *Ο Κρητικός πόλεμος 1645-1669*, επιμέλεια Α.Νενεδάκη, Αθήνα 1979.

Ξανθουδίδης Στ., *Χάνδαξ-Ηράκλειον. Ιστορικά Σημειώματα*. Ηράκλειον 1964.

Πλάτων Ν., Τα τείχη του Χάνδακος κατά την δευτέραν βυζαντινήν περίοδον *Κρητικά Χρονικά*, τόμ.1 (1947), σελ.239-248.

Σήφκακας Γ., *Παραχώρησις υπό της Ενετικής Συγκλήτου του Διαμερίσματος των Χανίων ως φέουδου εις Ενετούς ευγενείς εν έτει 1252*, Εν Αθήναις, 1940.

Στεριώτου Ι., *Οι Βενετικές οχυρώσεις του Ρεθύμνου (1540-1646). Συμβολή στη φρουριακή αρχιτεκτονική του 16^{ου} και 17^{ου} αιώνα*, (διδ.διατριβή) Αθήνα 1992.

Στεριώτου Ι., *Τα Βενετικά τείχη του Χάνδακα (τον 16^ο και 17^ο αι.)*. (Το ιστορικό κατασκευής σύμφωνα με βενετικές αρχαιακές πηγές). Ηράκλειον 1998.

Τζομπανάκη Χ., *Χάνδακας. Η πόλη και τα τείχη*. Ηράκλειο 1996.

Τζομπανάκη Χ., *Η παλιά οχύρωση του Χάνδακα. Συμβολή στη μελέτη της*. Αθήνα 1982.

Τσουγκαράκης Δ., Η Βυζαντινή Κρήτη, *Κρήτη: Ιστορία-Πολιτισμός*, Εκδοση Τοπικής Ενωσης Δήμων και Κοινοτήτων Κρήτης, τ. Α'Κρήτη 1987, σελ. 337-446

Μιχάλης Γ. Ανδριανάκης

Ο Μιχάλης Ανδριανάκης γεννήθηκε το 1950 στα Σελλιά Αποκορώνου. Είναι πτυχιούχος του Ιστορικού και Αρχαιολογικού Τμήματος της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών. Κοντά στο δάσκαλό του καθηγητή Δημήτρη Πάλλα εργάστηκε στις ανασκαφές της βασιλικής του Κρανείου στην Αρχαία Κόρινθο. Διορίστηκε ως επιμελητής Αρχαιοτήτων στη 13η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, αρχικά υπεύθυνος του Γραφείου Χανίων. Από το 2000 μέχρι το 2003 υπήρξε Διευθυντής της 13ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων και στη συνέχεια μέχρι το 2011 Διευθυντής της 28ης ΕΒΑ. Από το 2003 μέχρι το 2014 υπήρξε Πρόεδρος της Επιστημονικής Επιτροπής Ανάδειξης Οχυρώσεων Κρήτης με έμφαση στις οχυρώσεις των Χανίων. Πραγματοποίησε πολλές εργασίες έρευνας και ανάδειξης μνημείων, ίδρυσης μουσείων. Ασχολήθηκε επιστημονικά ιδιαίτερα με τη Μεσοβυζαντινή Κρήτη, τη μνημειακή αρχιτεκτονική, τα Χανιά και τα οχυρωματικά έργα. Σχετικές δημοσιεύσεις του υπάρχουν συγκεντρωμένες στον ιστότοπο Academia.edu. Έχει κάνει πολλές εισηγήσεις σχετικά με θέματα Πολιτισμού και Ανάπτυξης γενικότερα. Υπήρξε Πρόεδρος της Ιστορικής, Λαογραφικής και Αρχαιολογικής Εταιρείας Κρήτης και Πρόεδρος του Νομαρχιακού Συμβουλίου Χανίων.

